ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Zaripov Sherzod Hazrat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI TAKOMILLASHTIRISHDA BOJXONA VA BANK TIZIMINING ROLI

Annotatsiya: Mazkur maqolada tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirishda bojxona va bank tizimining o'rni hamda ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Tashqi savdo jarayonlarini samarali tashkil etishda bojxona tizimining tartibga soluvchi funksiyalari, tovarlar harakatini nazorat qilishdagi roli va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali jarayonlarni soddalashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bank tizimining eksport-import operatsiyalarini moliyalashtirish, xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish va valyuta operatsiyalarini tartibga solishdagi ahamiyati ilmiy asosda ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bojxona va bank tizimlari o'rtasidagi samarali hamkorlik tashqi iqtisodiy faoliyatning shaffofligi va tezkorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Maqolada ushbu tizimlarni takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ham ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: tashqi iqtisodiy faoliyat, bojxona tizimi, bank tizimi, eksport-import operatsiyalari, valyuta nazorati, xalqaro to'lovlar, bojxona tartibga solish, moliyaviy vositachilik, tashqi savdo, logistika, raqamlashtirish

Abstract: This article analyzes the role of customs and banking systems in improving foreign economic activity and their interrelationship. It highlights the regulatory functions of the customs system, its role in controlling the movement of goods, and the opportunities for simplifying processes through digitalization. The study also examines the importance of the banking system in financing export-import operations, conducting international payments, and regulating foreign exchange transactions. The findings indicate that effective cooperation between customs and banking systems is a key factor in ensuring transparency and efficiency in foreign economic activity. The article also proposes practical recommendations for improving these systems.

Keywords: foreign economic activity, customs system, banking system, export-import operations, currency regulation, international payments, customs regulation, financial intermediation, foreign trade, logistics, digitalization

Kirish

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish va uni takomillashtirish har bir davlatning iqtisodiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Tashqi savdo hajmining ortishi, xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi hamda kapital va tovarlar harakatining erkinlashuvi bojxona va bank tizimlarining rolini yanada kuchaytirmoqda. 2024-yil holatiga ko'ra, global savdo hajmi 30 trillion AQSh dollariga yaqinlashgani tashqi iqtisodiy faoliyatning jahon iqtisodiyotidagi ulushi ortib borayotganini ko'rsatadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etishda bojxona tizimi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u tovarlar harakatini tartibga solish, bojxona to'lovlarini undirish, kontrabanda va noqonuniy savdoga qarshi kurashish kabi vazifalarni bajaradi. Zamonaviy sharoitda bojxona tizimining raqamlashtirilishi, "yagona oyna" tizimining joriy etilishi hamda logistika jarayonlarining optimallashtirilishi tashqi savdo operatsiyalarini tezlashtirishga xizmat qilmoqda.

Bank tizimi esa tashqi iqtisodiy faoliyatda moliyaviy vositachi sifatida ishtirok etib, eksport-import operatsiyalarini moliyalashtirish, xalqaro to‘lovlarni amalga oshirish, valyuta operatsiyalarini tartibga solish hamda tashqi savdo ishtirokchilariga kredit xizmatlarini ko‘rsatish orqali muhim rol o‘ynaydi. Xususan, akreditiv, inkasso va bank kafolatlari kabi moliyaviy instrumentlar xalqaro savdo xavfsizligini ta’minlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirishda bojxona va bank tizimining o‘rni iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, bu borada turli ilmiy yondashuvlar shakllangan. Xususan, xalqaro moliya institutlari va iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tashqi savdo jarayonlarini samarali tashkil etishda moliyaviy va institutsional mexanizmlarning o‘zaro uyg‘unligi muhim omil sifatida baholanadi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi tadqiqotlarida tashqi iqtisodiy faoliyatning rivojlanishi ko‘p jihatdan bank tizimining rivojlanganlik darajasi va moliyaviy infratuzilmaning sifatiga bog‘liqligi ta’kidlanadi. Ushbu manbalarda eksport-import operatsiyalarini moliyalashtirish, xalqaro to‘lov tizimlari va valyuta nazoratining samaradorligi iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sir qiluvchi omillar sifatida ko‘rsatiladi. Bojxona tizimi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda esa asosan savdoni tartibga solish, bojxona to‘lovlarini undirish, logistika jarayonlarini optimallashtirish va noqonuniy savdoga qarshi kurashish masalalari yoritilgan. Xususan, zamonaviy tadqiqotlarda bojxona tizimini raqamlashtirish, “yagona oyna” mexanizmini joriy etish va elektron deklaratsiya tizimlarining tashqi savdo samaradorligini oshirishdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

Ilmiy manbalarda bank tizimi va bojxona tizimi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi ham keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar ushbu ikki tizimning integratsiyasi tashqi savdo operatsiyalarining tezligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilishini qayd etadilar. Ayniqsa, xalqaro hisob-kitob shakllari — akreditiv, inkasso va bank kafolatlari tashqi iqtisodiy faoliyat xavfsizligini ta’minlashda muhim vosita sifatida qaraladi. Shuningdek, OECD va Osiyo taraqqiyot banki tadqiqotlarida tashqi savdo infratuzilmasini rivojlantirishda bojxona tizimining soddalashtirilgan tartiblari va bank xizmatlarining innovatsion shakllari muhim omil ekanligi qayd etilgan. Ushbu manbalarda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali bojxona va bank tizimlari samaradorligini oshirish mumkinligi ilmiy asoslab berilgan. Milliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa O‘zbekiston sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda bojxona va bank tizimlarini takomillashtirish, ularning o‘zaro hamkorligini kuchaytirish va xalqaro tajribani joriy etish zarurligi ta’kidlanadi. Xususan, bojxona jarayonlarini soddalashtirish, bank xizmatlarini diversifikatsiya qilish va eksportni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

Asosiy qism

Tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish va uni takomillashtirishda bojxona hamda bank tizimlari o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lgan muhim institutsional mexanizmlar hisoblanadi. Mazkur tizimlarning samarali faoliyati tashqi savdo operatsiyalarining tezkorligi, shaffofligi va xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Zamonaviy sharoitda bojxona tizimlari nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki savdoni soddalashtirish, logistika jarayonlarini optimallashtirish va noqonuniy savdoga qarshi kurashish kabi kompleks funksiyalarni ham amalga oshiradi. Xususan, ko‘plab davlatlarda “yagona oyna” tizimining joriy etilishi, elektron deklaratsiya va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari tashqi savdo operatsiyalarini sezilarli darajada tezlashtirgan.

Bank tizimi esa tashqi iqtisodiy faoliyatda moliyaviy infratuzilmaning asosiy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Xalqaro hisob-kitoblar, eksport-import operatsiyalarini moliyalashtirish, valyuta operatsiyalarini amalga oshirish va risklarni kamaytirish bank tizimi orqali ta’minlanadi. Xususan, akreditiv, inkasso va bank kafolatlari kabi moliyaviy instrumentlar xalqaro savdoda ishonch va xavfsizlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bojxona va bank tizimlari o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligi shunchalik ortadi. Masalan, bojxona deklaratsiyasi

va bank to‘lov tizimlari o‘rtasidagi elektron integratsiya tovarlarni rasmiylashtirish muddatini qisqartiradi va byurokratik to‘siqlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, valyuta nazorati va bojxona ma’lumotlarining uyg‘unligi noqonuniy moliyaviy operatsiyalarni aniqlash imkonini oshiradi.

O‘zbekiston tajribasida ham so‘nggi yillarda bojxona va bank tizimlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, bojxona tizimida elektron deklaratsiya va “yagona oyna” tizimi joriy etildi, bank tizimida esa xalqaro to‘lovlar va valyuta operatsiyalarini soddalashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirildi. Biroq, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu ikki tizim o‘rtasidagi axborot almashinuvi va integratsiya darajasini yanada oshirish zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, tashqi iqtisodiy faoliyatda yuqori samaradorlikka erishgan davlatlarda bojxona va bank tizimlari o‘rtasida kuchli institutsional hamkorlik mavjud. Bu esa tashqi savdo jarayonlarining tezkorligi, shaffofligi va xavfsizligini ta’minlaydi. Tahlil va muhokama natijalari bojxona va bank tizimlarining integratsiyalashgan holda rivojlanishi tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirishning asosiy sharti ekanini ko‘rsatadi.

1-jadval.

Tashqi iqtisodiy faoliyatda bojxona va bank tizimi ko‘rsatkichlari (O‘zbekiston, 2022–2024 yy.)

№	Ko‘rsatkichlar	2022	2023	2024
1	Tashqi savdo hajmi (mlrd AQSh dollari)	50,0	62,6	65,9
2	Eksport hajmi (mlrd AQSh dollari)	19,3	24,4	26,0
3	Import hajmi (mlrd AQSh dollari)	30,7	38,2	39,9
4	Bojxona to‘lovlari tushumi (trln so‘m)	32	38	45
5	Banklar orqali xalqaro to‘lovlar ulushi (%)	85 %	88 %	90 %
6	Raqamli bojxona xizmatlari ulushi (%)	60 %	70 %	80 %

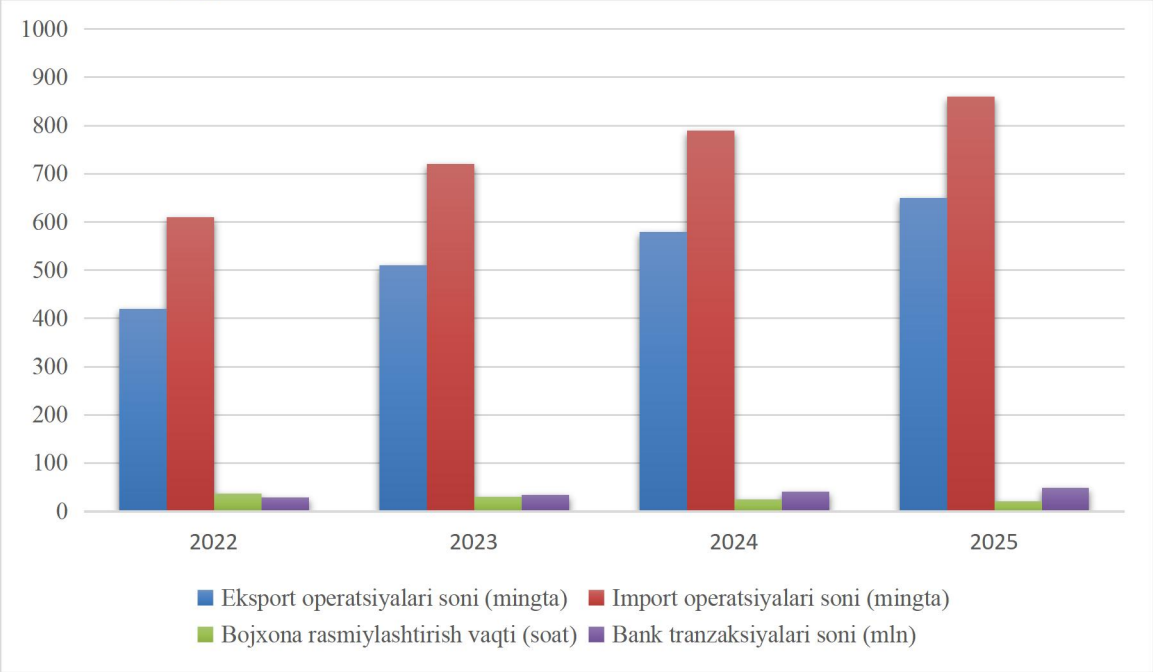
Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Bojxona qo‘mitasi va Markaziy bankning 2022–2024-yillardagi rasmiy ma’lumotlari asosida muallif tomonidan umumlashtirildi.

Mazkur jadval tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda bojxona va bank tizimining muhim rolini aks ettiradi. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2022–2024-yillarda O‘zbekistonda tashqi savdo hajmi barqaror o‘sib, 50 mlrd dollardan 65,9 mlrd dollarga yetgan. Bu esa xalqaro savdo aloqalarining kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Eksport va import hajmining oshishi bojxona tizimiga tushadigan yuklamani kuchaytirgan bo‘lsa, bojxona to‘lovlari tushumining 32 trln so‘mdan 45 trln so‘mga oshishi fiskal ahamiyatning ortganini bildiradi. Shu bilan birga, banklar orqali amalga oshiriladigan xalqaro to‘lovlar ulushining 90 foizga yetishi bank tizimining tashqi iqtisodiy faoliyatdagi markaziy rolini tasdiqlaydi.

Raqamli bojxona xizmatlari ulushining 60 foizdan 80 foizgacha oshishi esa tashqi savdo jarayonlarining soddalashuvi va tezlashuviga xizmat qilayotganini ko‘rsatadi. Bu esa bojxona va

bank tizimlarining integratsiyalashuvi tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

1-rasm. O‘zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatda bojxona va bank operatsiyalari samaradorligi dinamikasi (2022–2025 yy.)

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi va Markaziy bankning rasmiy ma’lumotlari hamda 2024–2025-yillar tendensiyalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Mazkur diagramma tashqi iqtisodiy faoliyat jarayonlarida bojxona va bank tizimining samaradorligini yillar kesimida tahlil qilish imkonini beradi. Diagrammada eksport-import operatsiyalari soni, bojxona rasmiylashtirish vaqti hamda bank tranzaksiyalari dinamikasi aks ettirilgan.

Tahlil natijalariga ko‘ra, eksport va import operatsiyalari sonining yildan-yilga ortib borishi tashqi savdo faolligining oshayotganini ko‘rsatadi. Bu esa mamlakatning xalqaro iqtisodiy aloqalari kengayayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, bojxona rasmiylashtirish vaqtining 36 soatdan 20 soatgacha qisqarishi bojxona tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish va soddalashtirish islohotlarining ijobiy natijasidir.

Bank tizimi ko‘rsatkichlari ham sezilarli o‘sishni namoyon etmoqda. Xususan, bank tranzaksiyalari sonining oshishi xalqaro hisob-kitoblar va moliyaviy operatsiyalarning kengayib borayotganini bildiradi. Bu esa bank tizimining tashqi iqtisodiy faoliyatdagi muhim vositachi sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, diagramma natijalari bojxona va bank tizimlarining integratsiyalashuvi tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini tasdiqlaydi. Mazkur ko‘rsatkichlar kelgusida ushbu ikki tizim o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar va diagramma natijalari shuni ko‘rsatadiki, tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali rivojlantirishda bojxona va bank tizimlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan muhim institutsional mexanizmlar hisoblanadi. So‘nggi yillarda eksport-import operatsiyalari sonining ortib borishi mamlakatning xalqaro savdo aloqalari kengayayotganini ko‘rsatsa, bojxona rasmiylashtirish vaqtining qisqarishi ushbu tizimda amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini tasdiqlaydi.

Bank tizimi ko‘rsatkichlarining o‘sishi, xususan xalqaro tranzaksiyalar hajmining ortib borishi tashqi iqtisodiy faoliyatda moliyaviy vositachilikning ahamiyati tobora kuchayib borayotganini ko‘rsatadi. Bu esa bank tizimining nafaqat hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi, balki tashqi savdo jarayonlarini qo‘llab-quvvatlovchi strategik institutga aylanib borayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, bojxona va bank tizimlari o‘rtasidagi integratsiyaning kuchayishi tashqi savdo operatsiyalarining tezligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron deklaratsiya tizimlari va onlayn to‘lov platformalarining rivojlanishi ushbu jarayonlarni yanada optimallashtirmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirish bojxona va bank tizimlarini alohida rivojlantirish bilan emas, balki ularning o‘zaro hamkorligini kuchaytirish orqali amalga oshirilishi zarur. Shu bois ushbu tizimlarni kompleks ravishda modernizatsiya qilish, axborot almashinuvini kuchaytirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish kelgusidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Takliflar:

Tadqiqot natijalari hamda bojxona va bank tizimlari faoliyatining tahliliga asoslanib, tashqi iqtisodiy faoliyatni takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

1. Bojxona va bank tizimlari o‘rtasida axborot integratsiyasini kuchaytirish. Yagona elektron platforma orqali bojxona deklaratsiyalari va bank to‘lov ma’lumotlarini avtomatik almashish tizimini joriy etish zarur.
2. Raqamli bojxona xizmatlarini kengaytirish**.** Elektron deklaratsiya, “yagona oyna” va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarini yanada takomillashtirish orqali rasmiylashtirish jarayonlarini tezlashtirish lozim.
3. Xalqaro hisob-kitob mexanizmlarini rivojlantirish. Banklarda akreditiv, inkasso va bank kafolatlari kabi instrumentlardan foydalanishni kengaytirish orqali eksport-import operatsiyalarining xavfsizligini oshirish kerak.
4. Valyuta operatsiyalarini soddalashtirish. Tashqi savdo ishtirokchilari uchun valyuta konvertatsiyasi va xalqaro to‘lovlarni amalga oshirish jarayonlarini yanada erkinlashtirish muhim hisoblanadi.
5. Logistika va bojxona jarayonlarini optimallashtirish.Chegara punktlarida xizmat ko‘rsatish tezligini oshirish, ortiqcha byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va logistika infratuzilmasini rivojlantirish zarur.
6. Moliyaviy va bojxona nazoratini kuchaytirish. Noqonuniy savdo operatsiyalari va “soya iqtisodiyoti”ga qarshi kurashishda bojxona va bank tizimlari hamkorligini kuchaytirish lozim.
7. Tashqi savdo ishtirokchilari uchun qulay muhit yaratish. Eksportyor va importyorlar uchun soddalashtirilgan tartiblar, soliq imtiyozlari va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.
8. Xalqaro tajribani joriy etish. Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida bojxona va bank tizimlarini modernizatsiya qilish hamda innovatsion texnologiyalarni keng qo‘llash zarur.

Manbalar ro‘yxati:

1. World Bank. World Development Report 2023: Trade and Development. Washington, DC: World Bank, 2023.
2. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report 2024. Washington, DC: IMF, 2024.
3. World Trade Organization (WTO). World Trade Statistical Review 2024. Geneva: WTO, 2024.
4. OECD. Trade Facilitation Indicators: Policies and Performance. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Asian Development Bank (ADB). Trade Facilitation and Better Connectivity for Inclusive Growth. Manila: ADB, 2023.

6. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2023. New York: United Nations, 2023.
7. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising Post-crisis Reforms. Basel: BIS, 2023.
8. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management and Financial Services. 10th ed. New York: McGraw-Hill, 2020.
9. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. 12th ed. New York: Pearson, 2021.
10. Saunders A., Cornett M.M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. 10th ed. New York: McGraw-Hill, 2021.